

Piotr Żmigrodzki

Słownik semantyczno-syntaktyczny
czasowników posiłkowych
– założenia wstępne

Celem niniejszego artykułu jest zarysowanie metody opisu pewnej grupy wyrażeń, które – odwołując się do tradycji językoznawczej – będziemy nazywać czasownikami posiłkowymi. Zdając sobie jednak sprawę, że zwyczajowy termin jest nieprecyzyjny, stosunkowo wiele uwagi poświęcimy najpierw objaśnieniu naszego rozumienia posiłkowości, a następnie – nakreśleniu tła teoretyczno-metodologicznego, na jakim zrodził się pomysł szczegółowego przedstawienia funkcji semantyczno-syntaktycznych czasowników posiłkowych.

Termin *czasownik posiłkowy* (*słowo posiłkowe*) jest w tradycji językoznawczej używany w dwóch znaczeniach:

- 1) jako określenie elementów czasownikowych, wchodzących w skład złożonych form fleksyjnych;
- 2) na określenie czasowników, które stanowią werbalny element orzeczenia imiennego.

Jak podaje Polański (1993), w rozumieniu drugim właściwsze byłoby używanie terminów „łącznik” czy „copula”, jednak w polskiej literaturze językoznawczej przyjęło się i tutaj użycie określenia *czasownik posiłkowy* (por. choćby na przykład hasło „Orzeczenie” w *Encyklopedii języka polskiego*). Znajduje też ono uzasadnienie w analogii do terminów obcojęzycznych, por. ang. *support verb*, i franc. *verbe support* (zob. np. Vetulani 2000)¹.

Niezależnie od tych szczegółów terminologicznych, zasób czasowników, którym tradycyjnie przypisuje się status posiłkowych, jest stosunkowo niewielki; można tu wymienić przede wszystkim: *być*, *mieć* (których odpowiedniki w różnych językach pełnią funkcję posiłkową zdefiniowaną powyżej w p. 1), oraz *stawać // stać się*, *zostać*, *robić się* (które są łącznikami w rozu-

¹ Autorka ta kalkuje termin francuski, tworząc niezbyt dobrze brzmiące po polsku zestawienie czasownik podporowy.

mieniu Klemensiewiczowskim). Dodatkowo jako składniki orzeczeń złożonych w tzw. gramatyce tradycyjnej występują czasowniki fazowe *zaczynać, przestawać, kończyć*, oraz modalne, typu: *móc, musieć*, które można by uznać za posiłkowe w rozszerzonej interpretacji posiłkowości.

Widoczne w ostatnich dziesięcioleciach zwrócenie się zainteresowań syntaktologów w kierunku semantycznej struktury zdania i poszukiwanie sposobów jej odwzorowania w konstrukcjach składniowych doprowadziło do odkrycia wielu innych sytuacji, w których czasownik – będący nadrzędnym formalnie członem zdania – nie jest jedynym wykładnikiem predykcji, a towarzyszy w tej funkcji członowi nominalnemu. Efektem takiej konstatacji jest nieuchronne rozszerzenie pojęcia czasownika posiłkowego, czy w ogóle posiłkowości czasownika jako zjawiska składniowego. Pierwszym obszerniejszym studium, podnoszącym ten problem, była praca K. Pisarkowej (1970), która przytaczała szereg przykładów czasowników, które w określonych okolicznościach funkcję kopulatywną uzyskują.

W szerokim rozumieniu pojęcie posiłkowości czasownika należałoby związać z jego zdolnością uczestnictwa w procesie predykcji peryfrastycznej, gdzie wraz z innymi elementami leksykalnymi staje się wykładnikiem predykcji. E. Jędrzejko (2002: 84-86) wskazuje pięć rodzajów predykcji peryfrastycznej:

- A) klasyczne orzeczenia imienne z czasownikami *być, sta(wa)ć się, zosta(wa)ć*;
- B) tzw. orzeczenia modalne z czasownikami *musieć, móc* itp., przyłączającymi drugi czasownik w bezokoliczniku;
- C) tzw. orzeczenia fazowo-aspektowe, z czasownikami *zacząć, kończyć* (ale też: *trwać, mijać*), łączącymi się bądź z czasownikiem w bezokoliczniku, bądź z rzeczownikiem abstrakcyjnym;
- D) tzw. analizmy werbo-nominalne, których charakterystykę przedstawimy w dalszej części tekstu;
- E) orzeczenia idiomatyczne, typu *zadziierać nosa, wciskać kit* itp.

Naszym zdaniem, w przypadku E nie można jednak identyfikować czasowników posiłkowych, ze względu na to, że rozkład treści między werbalny i niewerbalny element peryfrazy jest tu zupełnie inny; przeważnie ciągi takie mają znaczenie globalne, nierozdzielne między składniki, natomiast w pozostałych wypadkach, element werbalny jest obdarzony określonymi funkcjami semantycznymi, innymi niż czysto gramatyczne.

Niniejsze rozważania o czasownikach posiłkowych związane są z realizowanym na Uniwersytecie Śląskim programem badań nad analitycznymi konstrukcjami werbo-nominalnymi, którego wyniki zostały dotychczas opublikowane między innymi w postaci zeszytu próbnego *Słownika polskich zwrotów*

werbo-nominalnych (w skrócie SPZW-N, też: Jędrzejko 1998) oraz trzech monografii (Loewe 2000, Żmigrodzki 2000b, Jędrzejko 2002). Przed zarysowaniem projektu opisu syntaktyczno-semantycznego czasowników posiłkowych, pożyteczne będzie zatem dość szczegółowe przedstawienie koncepcji AWN.

Zgodnie z definicją AWN, sformułowaną, dokładnie objaśnioną i zegzemplifikowaną w pracy Ewy Jędrzejko (1998), są to konstrukcje składniowe mające (w całości) semantyczną wartość pełnoznacznego „pojedynczego” czasownika. Ich budowę wewnętrzną opisuje schemat:

(1) $L_{ANALIT} [Verb^{SYNSEM} + (praep) \cap N_{ABSTR}^{PRED}] VERB,$

gdzie:

L_{ANALIT} – symbol leksykalnej jednostki analitycznej o funkcji czasownika;

$Verb^{SYNSEM}$ – składnik werbalny o charakterze prymarnie lub wtórnie synsemantycznym; tzw. werbalizator (operator);

N_{ABSTR}^{PRED} – składnik imienny w formie rzeczownika abstrakcyjnego, reprezentujący predykat; tzw. predyktor (nośnik treści orzekanej)

(por. Jędrzejko 1998: 18-19).

Problem identyfikacji AWN wśród innych połączeń składniowych czasownika i rzeczownika przedstawiłem szerzej w pracy Żmigrodzki 2000b. Można odwołać się tu do pięciu kryteriów.

I. Obecność rzeczownika abstrakcyjnego. Jest to warunek absolutnie podstawowy. Termin *rzeczownik abstrakcyjny* odnosi się w tej rozprawie do rzeczowników, które są znominalizowanymi wykładnikami treści predykatywnej (por. Jędrzejko 1993 oraz definicję wyżej), inaczej mówiąc – do „wyrażeń predykatywnych przeniesionych do pozycji syntaktycznej innej niż pozycja orzeczenia gramatycznego” (Polański 1993: 465)². Tylko konstrukcje z rzeczownikiem abstrakcyjnym mogą być brane pod uwagę przy ewentualnym klasyfikowaniu jako AWN w przedstawionym rozumieniu. Nie są zatem analityzmami na przykład takie zwroty, w których występuje rzeczownik prymarnie konkretny, posiadający (w danym kontekście) metaforyczną lub metonimiczną interpretację utożsamiającą z rzeczownikiem abstrakcyjnym. Nie zostanie uznany za AWN zwrot *rzucić okiem*, choć będzie nim *rzucić spojrzenie*, *rzucić wzrok*, czy kontrowersyjne *rzucić wzrokiem*. Nie będą analityzmami połączenia z rzeczownikiem *owoc* takie, jak *przynieść owoce*, *wydać owoc*, ale będą nimi analogiczne połączenia z rzeczownikami *efekt*, *rezultat* itd.

² Z wielu względów nie możemy w tym miejscu przeprowadzić analizy pojęcia abstrakcyjności; dlatego poprzestajemy na przytoczeniu definicji.

II. Istnienie równoznacznego czasownika syntetycznego. Warunek ten nie jest jednak obowiązkowy, a różne analizy spełniają go w niejednakowym stopniu. Mogą to być odpowiedniki pokrewne słowotwórczo, np.: *robić hałas* – *hałasować*, *brać wzór* – *wzorować się* lub niepokrewne słowotwórczo, jak w przypadku analizów z predykatem *miłość*: *czuć miłość*, *pałać miłością* – *kochać*. Istnieje co prawda czasownik *miłować*, jednak współcześnie nie jest on używany w tym znaczeniu, w którym zwykle używa się analizów z rzeczownikiem *miłość*. Istnieją jednak konstrukcje, które odpowiednika syntetycznego nie posiadają w ogóle, jak np.: *wywrzeć wrażenie*, *dysponować prawem* (do czegoś), *mieć rację* itp.

III. Brak możliwości „rozbicia” konstrukcji na zdanie złożone (działanie tego testu dokładniej pokazał Lewicki – 1976). Konstrukcja jest analizem, jeśli nie da się przekształcić na zdanie złożone z *że* lub *to* i z ewentualną zamianą rzeczownika na czasownik. Z nieakceptowalności zdań:

(2) **Jan brał to, co jest udziałem w wojnie.*

(3) **Jan kipi tym, że się złości na Piotra.*

(4) **Firma prowadzi to, że remontuje budynek.*

wynika, iż *brać udział*, *kipieć złością*, *prowadzić remont* są analizami werbo-nomialnymi (u Lewickiego – składnikami nieciągłymi).

Rozbicie takie może być akceptowalne, jednak z przekształcenia wynika zmiana znaczenia zdania, np.:

(5) *Prezes cieszy się szacunkiem podwładnych.*

(6) *Prezes cieszy się, że podwładni go szanują // że ma szacunek u podwładnych.*

Nie są natomiast analizami – ale konstrukcjami składniowymi – takie połączenia, jak *przygotowywać atak*, *czuć zapach*, *respektować prawo*, o czym mogą świadczyć następujące akceptowalne zdania:

(7) *Brygada przygotowuje atak na przeciwnika. – Brygada przygotowuje to, że dokona ataku na przeciwnika.*

(8) *Janek czuje nieprzyjemny zapach. – Janek czuje, że coś nieprzyjemnie pachnie.*

(9) *Każdy powinien respektować prawo. – Każdy powinien respektować to, co jest nazywane prawem.*

IV. Możliwość nominalizacji zwrotu z redukcją do jego składnika rzeczownikowego (również i to zjawisko i opisał A. Lewicki, 1976: 50 nn.) odróżnia AWN od idiomów, por.:

(10) (a) *Jan brał udział w napadzie.*

(b) *Aresztowano go za branie (wzięcie) udziału w napadzie.*

(c) *Aresztowano go za udział w napadzie.*

- (11) (a) *Podczas zabaw szkolnych siała pietruszkę.*
 (b) **Brzydkim dziewczynom na zabawach szkolnych zwykle przypada pietruszka.*
 (c) *Brzydkim dziewczynom na zabawach szkolnych zwykle przypada sianie pietruszki.*

V. Cechą odróżniającą AWN od idiomów jest również ich **wyrazista dwudzielna struktura**: werbalizator-predyktor, której związki idiomatyczne nie mają, por.: *rzucił* → *spojrzenie wobec rzucił okiem, dał nogę* itp.

Tak zdefiniowane AWN obejmują dwie klasy faktów językowych:

- 1) konstrukcje zwane tradycyjnie orzeczeniami peryfrastycznymi, typu: *do-konać otwarcia, przeprowadzić remont, wpaść w kłopoty*;
- 2) konstrukcje, w których rzeczownik jest w mianowniku, tak więc pod względem formalnym może pełnić funkcję podmiotu zdania, np.: *złość kogoś bierze, odpowiedzialność spada na kogoś* itp. Za Jędrzejko (1998) nazywamy te AWN nieosobowymi, co oznacza, że ich element werbalny jest nieodmienny przez osobę, występuje w formie 3 os.; tymczasem w AWN pierwszego typu werbalizatory mogą się przez osobę odmieniać.

U podstaw koncepcji AWN oraz koncepcji ich opisu leksykograficznego zawartego w SPZW-N leży ich interpretacja leksykalistyczna, tzn. uznanie ich za nieciągłe jednostki języka, swoiste „czasowniki złożone”. To z kolei opiera się na leksykalistycznej teorii nominalizacji, sformułowanej przez E. Jędrzejko (1993). Nominalizacja jest jednym ze sposobów językowej realizacji treści predykatywnej, obok werbalizacji – tzn. jej realizacji w postaci czasownika pełnoznacznego. AWN powstają, gdy po nominalizacji predykatu wystąpi kolejna werbalizacja, której istotą jest dołączenie do predykatora elementu werbalnego, który pełni funkcję kategorialną i pozwala całej konstrukcji wystąpić w pozycjach składniowych zarezerwowanych dla czasowników (zob. szerzej Jędrzejko 1998: 18-20, 2002: 103-105). Obie realizacje, tzn. czasownik syntetyczny i AWN mogą być albo wariantywne, np. *przewodzący remont – remontować*, albo wariantywne z nacechowaniem jednego z członów opozycji, np. *być w strachu – strachać się*, albo też AWN może nie posiadać odpowiednika syntetycznego w języku polskim (choć ekwiwalent taki występuje w innych językach), np. *mieć nadzieję*.

Metoda opisu analizy w SZW-N jest inspirowana modelem *Sens <-> Tekst* Żołkowskiego i Mielczuka, zwłaszcza zaś rozwijaną przez tych badaczy koncepcją funkcji (parametrów leksykalnych). Czasownikom posiłkowym, werbalizującym ten sam predykat, przypisywane są określone parametry semantyczne, odpowiadające treściom niepredykatywnym, jakie wnoszą one do danej werbalizacji predykatu. Hasłem w SZW-N jest zatem rzeczownik abstrakcyjny,

a w artykule hasłowym poszczególne analizy zostały zgrupowane według układu parametrów semantycznych³. Opis został również uzupełniony o kwalifikatory pragmatyczne, takie, jak *pot.*, *liter.*, *przest.* Poszczególne konstrukcje są ilustrowane przykładami wybranymi z tekstów ekscerpowanych ręcznie oraz z korpusu komputerowego, a każde hasło zamyka formuła opisująca strukturę predykatowo-argumentową konstytuowaną przez dany predykat (z ogólną charakterystyką semantyczną implikowanych pozycji argumentowych). Por. oryginalne hasło *złość* ze słownika:

ZŁOŚĆ

1. *pot.* **mieć** // **odczuwać złość** <do kogo // na kogo // na co> 'być zagniewanym; być złym na kogo': Miał starą złość do skarbnika i pragnął zemścić się na nim koniecznie. *Sfraz*.

2. PROCES: **wpaść w złość** 'rozszłościć się, zirytować się pod wpływem jakiegoś zdarzenia; poczuć nagły gniew, wściekłość': Wpadła w złość, widząc bałagan w mieszkaniu; MOMENT // ITERAT: **mieć atak** // **ataki** // **napad** // **napady złości**; INTENS *fig*: **pękać** // **pienić się** // **szaleć ze złości**; *liter.* **nie posiadać się ze złości**: [...] namiętny podkanclerzy nie posiadał się ze złości i kipiał żądzą zemsty. *Sfraz*;

coll. **poblednąć** // **poczerwienieć** // **zsinieć ze złości**;

ant. **zdusić** // **pohamować** // **powściągać** // **tłumić złość** <w sobie>;

nieos. pot. **złość bierze** // **chwyta** <kogo> <na co>; GRAD // INTENS: **złość wzbiera** <w kim> // **ogarnia** // **opanowuje** // **ponosi** // **porywa** // **rozsadza** <kogo>: Prawią trzy po trzy czasem, aż złość człowieka bierze. *Sfraz*; Lwy ucztowały tak długo, że Stasia porwała w końcu złość. *Sdor.* – Ano, zobaczymy – wzbierała we mnie złość. *Nienac. Pan 117*; To dobrze, mówię, a potem zaczyna we mnie wzbierać złość, gdy patrzę na tę biedną i schorowaną kobietę. *N 19-96*; Krogulec, którego aż rozsadzała złość, zapiszczał jak kogucik *Nienac. Pan 129*; INTENS *fig.* **złość gotuje się** // **kipi** // **wrze** <w kim>; **złość dławi** // **dusi** <kogo>; **złość miota** // (**targa** <kim>;

ant. **złość mija** // **przechodzi** <komu>; GRAD: **złość opuszcza** <kogo>; *liter. przest.* **złość odeszła** <kogo>: [Przeszła ci już złość na mnie? – zapytała cicho.]; Kopnęła kulawą kocicę, co jej się pod nogami nawinęła, i zaraz ją złość odeszła. *Sfraz*; Po chwili jednak cała złość ją opuściła. *Flesz. Pozwól. 125*; **złość opada** // **opadła** <z kogo>: Nagle opada z Kasi cała złość, buzia jej maleje i brzydnie. *Siesic. Zap.36*.

[P ment-emocj; *f(x, y)* Exp – anim; Caus – pers // impers];

³ Najpełniejszy wykaz użytych parametrów semantycznych, wraz z ich opisem i próbą hierarchizacji można znaleźć w pracy E. Nowak (2001).

caus. **wywołać złość** <kogo> <czym>; **wprawiać w złość** <kogo>; *przest.* **doprowadzać // doprowadzić do złości** <kogo>: Twoja beztrioska postawa wywołuje złość całej rodziny. Pan mnie [...] do złości istotnie doprowadzić może. *Sfraz.*

3. res. wyładować // wyrzucić złość <na kim // na czym>; **wylać złość** <na kogo> ‘dać ujście swemu zdenerwowaniu, odreagować się – np. krzyząc na kogoś, w złości skrzywdzić kogo (zwykle niesłusznie)’: Nie wiadomo, co było przyczyną napaści furiata, który swoją złość wyładował na mieszkaniu duchownego, nie zabierając nic ze środka. *GK 160496*; Byłem zły i pragnąłem na kogoś złość wylać. *Sfraz.*

nieos. **złość** <czyja> **skupia // skupiła się** <na kim>: Straż miejska, na której skupiła się ich [mężczyzn] złość, była bezradna. *TP 31-96.*

por. GNIEW, IRYTACJA, ROZDRAŻNIENIE,

4. coll. robić // zrobić na złość <komu> ‘postąpić na przekór komu – żeby rozzłościć lub zaszkodzić komuś’: Zrobił na złość żonie, wydając wszystkie pieniądze przeznaczone na remont kuchni. Piotr sądził, że zrobi mi na złość, jeśli wyjedzie bez pożegnania. On zawsze robi mi na złość, bo wie, że jestem sama i nie ma kto za mną się ująć. *GK 190896.*

[Poper; f(x, y); Ag – pers; Ben – pers // impers]

Słownik semantyczno-syntaktyczny czasowników posiłkowych, któremu będą poświęcone dalsze rozważania, jest projektem w pewnym sensie alternatywnym, a w pewnym sensie komplementarnym wobec SZW-N. Alternatywnym przede wszystkim w sensie podstawy metodologicznej, ponieważ jego bazą jest rozumienie AWN, które nazwałem „frazowym” i wnioski zeń wynikające przedstawiłem w swojej monografii (Żmigrodzki 2000b). Komplementarnym, ponieważ prowadzi on – moim zdaniem – do zaproponowania opisu AWN „równoległego” do tego proponowanego przez E. Jędrzejko, jaki pozwala uchwycić zależności, których opis „leksykalistyczny” nie obejmuje.

Interpretacja frazowa AWN polega na ich uznaniu nie za jednostki języka, ale za konstrukcje składniowe, choć są to konstrukcje składniowe szczególnego typu. AWN nie byłby więc odpowiednikiem syntetycznego czasownika (w sensie kategoriałno-fleksyjnym), ale bytem złożonym syntaktycznie, wypełniającą pozycję frazy finitywnej (przy interpretacji strukturalnej) bądź predykatu (przy interpretacji semantycznoskładniowej). W pracach: Żmigrodzki 1998a, 2000b dowodziłem, posługując się modelem składni generatywnej Ireneusza Bobrowskiego (1995), że pod względem struktury frazowej AWN zachowują się tak samo, jak inne grupy czasownikowe: nie można systemowo zablokować wystąpienia żadnego podrzędnika przy rzeczowniku-predykatorku,

jaki by mógł wystąpić również w zwykłych grupach czasownikowych, tzn. modalizatora, determinatora, liczebnika, zdania podrzędnego, rzeczownika, wreszcie przymiotnika; występujące blokady miałyby charakter co najwyżej leksykalny, idiomatyczny. Za generowanie AWN byłaby odpowiedzialna w modelu Bobrowskiego ta sama reguła frazowa, co za generowanie orzeczeń złożonych, peryfrastycznych, tzn.

(12) $V1 \rightarrow V (N6)$.

N6 reprezentowałoby grupę rzeczownikową o potencjalnej strukturze, dającej się wygenerować regułami:

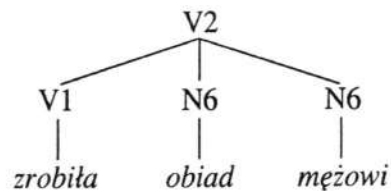
(13) $N6 \rightarrow (\text{ModP}) N5$
 $N5 \rightarrow (\text{DetP}) N4,$
 $N4 \rightarrow (\text{NumP}) N3,$
 $N3 \rightarrow N3 (S2),$
 $N3 \rightarrow N2 (PP),$
 $N2 \rightarrow N1 (N6),$
 $N1 \rightarrow (AP), N.$

Różnica między statusem AWN i zwykłych grup czasownikowych w modelu byłaby uchwytana dzięki temu, że za generowanie tych ostatnich odpowiada reguła:

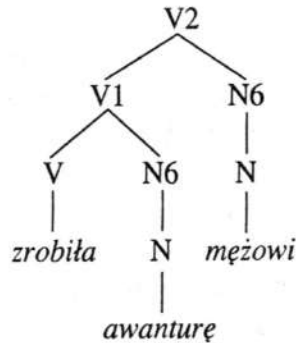
(14) $V2 \rightarrow V1 (N6) (N6) (PP) (PP) (PP) (\text{AdvP}) (\text{AdvP}) (\text{AdvP})$.

Różnica ta będzie jeszcze bardziej widoczna na diagramach. (15) reprezentuje strukturę zwykłej grupy czasownikowej, a (16) – grupy konstytuowanej przez AWN:

(15)

(16)

Z przyjętej koncepcji wynika, że w zakresie składni AWN należy mówić o dwóch zakresach zagadnień: składni zewnętrznej i wewnętrznej (*per analogiam* do składni zewnętrznej i wewnętrznej związków frazeologicznych, por. Lewicki 1986).

Składnia zewnętrzna AWN obejmowałaby następujące zagadnienia:

- stopień eksplikacji argumentów w zależności od użytej konstrukcji, przede wszystkim wpływ werbalizatora na blokowanie pewnych pozycji argumentowych, a więc fakty m. in. takie, jak ten, że w konstrukcjach *wpadać // wpaść w gniew unosić // unieść się gniewem* jest zablokowana pozycja argumentu wyrażającego „adresata” tego uczucia (por. gniewać się *na kogoś z powodu czegoś*);
- właściwości walencyjne konstrukcji, jej wpływ na strukturę zdania, jego kontur składniowy; zwłaszcza porównanie schematów zdaniowych konstytuowanych przez AWN ze schematami konstytuowanymi przez jego odpowiedniki syntetyczne; chodzi o przypadki takie, jak ten, że konstrukcja *czuć miłość* dopuszcza uzupełnienie w postaci *do kogo*, a odpowiednik syntetyczny *kochać* konotuje frazę biernikową *kogo*;
- oddziaływania akomodacyjne w zdaniach z AWN, zwłaszcza problem ich źródła; chodzi o uchwycenie zjawiska, że pewne składniki zdania są akomodowane przez składnik werbalny (*zrzucać na kogoś odpowiedzialność*), inne; – przez składnik nominalny (*ponieść odpowiedzialność za coś*). Dokładnej analizie zagadnienia poświęciłem odrębny tekst (zob. Żmigrodzki 1998).

W dziedzinie składni wewnętrznej natomiast podstawowym problemem staje się zjawisko, które nazwaliśmy składem AWN, a więc możliwościami kookurencji poszczególnych czasowników posiłkowych (operatorowych, werbalizatorów) z określonymi predyktorami. Kwestią dodatkową jest uchwycenie i opisanie formalnosyntaktycznego oddziaływania czasownika posiłkowego na rzeczownik. Badania nad czasownikami posiłkowymi i ich funkcją w AWN (por. Żmigrodzki 2000a, b) doprowadziły m.in. do wniosku o potrzebie sformułowania szczegółowego i całościowego opisu czasowników posiłkowych. Jeśli bowiem uznamy, że należy dążyć do tego, aby AWN były generowane przez model gramatyki języka naturalnego, znacznie łatwiej sformułować reguły tego generowania, wychodząc od właściwości składniowych czasowników posiłkowych niż rzeczowników abstrakcyjnych. Przestanki tego stwierdzenia są następujące:

- 1) opis taki niewątpliwie jest bardziej ekonomiczny niż opis wychodzący od cech rzeczowników abstrakcyjnych; w korpusie SZW-N jest ponad 4 tysiące rzeczowników abstrakcyjnych (Vetulani 2000 wspomina nawet

- o 8000), czasowników posiłkowych natomiast – znacznie mniej: 370 jednostek pojawia się w kartotece 3 i więcej razy;
- 2) byłby to opis bardziej eksplicytny; sformułowanie uogólnionych charakterystyk łączliwościowych czasowników jest łatwiejsze niż przedstawienie takich charakterystyk dla rzeczowników;
  - 3) opis ten spełniałby potrzeby użytkowników języka; łączliwość czasownika z rzeczownikiem w „zwykłych” grupach składniowych jest dla mówiących łatwa do uchwycenia najczęściej na podstawie tzw. wiedzy o świecie (na przykład każdy wie, o jakim zwierzęciu może powiedzieć, że biega), łączliwość składników AWN tymczasem jest często idiomatyczna i jej związek z wiedzą o świecie jest często tylko przypadkowy (niektóre połączenia są motywowane metaforycznie);
  - 4) opis semantyczno-syntaktyczny czasowników posiłkowych mógłby dać podstawy ich lepszemu opisowi leksykograficznemu; autorzy haseł w polskich słownikach z reguły bowiem nie radzą sobie z tym problemem: część AWN jest odnotowywana jako frazeologizmy pod hasłami czasownikowymi, część czasowników posiada wyróżnione znaczenia „posiłkowe”, jednak definiowane w sposób nieudany, przeważnie synonimicznie (szczegóły zob. Żmigrodzki 2000b: 39-43).

Przedmiotem opisu w projektowanym słowniku miałyby być zwłaszcza trzy cechy czasowników posiłkowych:

- 1) **znaczenie (znaczenia), jakie czasownik wnosi do AWN.** Ponieważ znaczenia te są stosunkowo ustabilizowane, wystarczające wydaje się wskazanie, jakiego parametru semantycznego jest on wykładnikiem (ewentualnie czy jest czasownikiem tworzącym formy bazowe);
- 2) **wymagania akomodacyjne czasownika:** wobec rzeczownika – składnika AWN, a także oddziaływania wychodzące poza AWN. Informacja ta jest do uzyskania w wyniku obserwacji struktury zdania;
- 3) **próba charakterystyki grupy rzeczowników abstrakcyjnych,** z którymi może się łączyć.; oczywiście, te, które mamy aktualnie w kartotece, i te dodane na podstawie naszej kompetencji językowej. Byłoby to oczywiście tylko rozwiązanie połowiczne i z punktu widzenia postulowanej eksplicytności modelu, dalece niezadowolające.

Artykuł hasłowy w słowniku powinien zawierać następujące elementy:

- A) słowo hasłowe;
- B) wartość kategorii przypadka, jaką czasownik narzuca swojemu podrzędnikowi w AWN;
- C) wartości kategorii przypadków, jakie czasownik narzuca składnikom spoza AWN (jeśli oddziaływanie na zewnątrz ma miejsce);

- D) przedstawienie funkcji semantycznej czasownika w formie ustandaryzowanych „parametrów leksykalnych”;
- E) ewentualne kwalifikatory stylistyczno-pragmatyczne;
- F) ogólna charakterystyka klasy rzeczowników, jakie mogą tworzyć AWN z danym czasownikiem hasłowym;
- G) przykłady.

Komentarze do poszczególnych składników byłyby następujące:

- A) Formą hasłową jest bezokolicznik; jeśli występują hasła homonimiczne, w indeksie dolnym dodaje się numer homonimu. Wszelkie różnice właściwości czasownika są podstawą do wyodrębnienia hasła homonimicznego.
- B), C) Oddziaływanie akomodacyjne wewnątrz AWN podajemy w nawiasie okrągłym, oddziaływanie na zewnątrz – w klamrowym, np. *dawać₃* {(Acc) +Dat} oznacza, że *dawać₃* wymaga biernika od znominalizowanego predykatu, a dodatkowo akomoduje celownik poza grupą AWN.
- D) Najprostszym sposobem podania tej informacji jest umieszczenie przy hasle skrótu parametru, np.: *FBAZ.*, *INCHOAT.*, *PASS.* itp. Oczywiście, w razie potrzeby możliwe byłoby łączenie parametrów. Na przykład czasowniki *mieć* (Acc), *robić* (Acc), *dokonać* (Gen), *udzielać* (Acc) byłyby opatrzone oznaczeniem *FBAZ.*, jako występujące w formach bazowych analizmów; *budzić* (Acc), *powodować* (Acc), *wywoływać* (Acc) – kwalifikatorem *CAUS.*, *wchodzić* (w Acc) – kwalifikatorem *INCHOAT.*, *wpadać* (w Acc) – połączonymi kwalifikatorami *INCHOAT.* i *INTENS.* itd. Przykładowe parametry leksykalne są następujące (dokładniejsze wyjaśnienia zob. m.in.: Jędrzejko 1998, Żmigrodzki 2000b: 188-1999, Nowak 2001):

<i>FBAZ.</i>	– tworzący formy bazowe, podstawowe analizmów
<i>CAUS.</i>	– kauzatywność
<i>DURAT.</i>	– duratywność (trwanie przez jakiś czas; długotrwałość, np.: <i>choroba siedzi w kimś; żywić nienawiść</i>)
<i>GRAD.</i>	– stopniowość
<i>INCHOAT.</i>	– inchoatywność (rozpoczęcie czynności // procesu)
<i>INTENS.</i>	– intensywność
<i>SEMELF.</i>	– semelfaktywność (jednorazowość)
<i>TERM.</i>	– terminatywność
<i>PASS.</i>	– znaczenie pasywne
parametry o charakterze formalnym:	
<i>ant.</i>	– antonimia
<i>konw.</i>	– konwersja
<i>nieos.</i>	– konstrukcje nieosobowe (w których imienny człon analizmu zajmuje gramatyczną pozycję podmiotu).

E) Kwalifikatory służyłyby przede wszystkim rozróżnieniu jednostek synonimicznych (wyrażających tę samą treść parametryczną), np.: *żyć* (w opozycji do *mieć*, *czuć*), *cieszyć się* (w opozycji do *mieć*), *czynić* (w opozycji do *robić*), por.:

<i>żyć nadzieję</i>	– <i>mieć nadzieję</i>
<i>żyć szacunek, respekt;</i>	– <i>mieć szacunek, respekt</i>
<i>żyć przekonanie</i>	– <i>mieć przekonanie, być przekonanym, że...</i>
<i>cieszyć się opinią (jakąś)</i>	– <i>mieć opinię</i>
<i>cieszyć się autorytetem,</i>	
<i>szacunkiem, poważaniem</i>	– <i>mieć autorytet, szacunek, poważanie</i>
<i>czynić postępy</i>	– <i>robić postępy</i>
<i>czynić wrażenie</i>	– <i>robić wrażenie</i>

Repertuar kwalifikatorów powinien zostać ustalony po przebadaniu materiału.

F) Proponuje się ogólną charakterystykę rzeczowników za pomocą określeń typu *uczucie, gwałtowne uczucie, uczucie pozytywne // negatywne stan psychiczny, czynność długotrwała itp.* Wydają się zrozumiałe dla ewentualnego odbiorcy opisu, niezależnie od jego pochodzenia (na przykład narodowego), a przy tym wystarczająco precyzyjne, by zapobiec tworzeniu AWN rażąco nieakceptowalnych i wystarczająco ogólne, aby stworzyć margines swobody na realizacje nietypowe i potencjalne, por. np.:

BUDZIĆ (Acc) CAUS.; [N → uczucia], np.: *budzić miłość, litość, zaufanie, podziw;*

WPADAĆ₁ (w Acc) INCHOAT. GWAŁT.; [N → uczucia negatywne], np.: *wpadać w złość, w gniew, we wściekłość;*

WPADAĆ₂ (w Acc) INCHOAT.; [N → procesy // stany ment.], np.: *wpadać w zadumę, w rozmyślania, wpadać w sen;*

PROWADZIĆ (Acc) FBAZ.; [N → czynność długotrwała], np.: *prowadzić prace, badania.*

Jeśli łączliwość danego werbalizatora jest rzeczywiście trudna do zwięzłej ogólnej charakterystyki, można w hasło umieścić wówczas wyrażenie [N → LISTA], po czym podać listę konstrukcji z tym werbalizatorem, np.:

BRAĆ₁ (Acc) FBAZ., [N → LISTA: *rozbieg, kąpiel, rewanz*];

BRAĆ₂ (Acc) PASS.; [N → LISTA: *masaże, zabiegi lecznicze*].

Gdybyśmy natomiast konstruowali opis przeznaczony do wykorzystania przez maszynę, nie byłoby chyba innego wyjścia, jak wyliczyć wszystkie dopuszczalne rzeczowniki.

G) Ponieważ przedmiotem opisu w słowniku jest zdolność czasowników posiłkowych do tworzenia AWN z rzeczownikami, zalecaną i wystarczającą

formą przykładów są same tylko AWN. Wyjątek można uczynić wtedy, gdy ze zróżnicowaniem funkcji semantycznej werbalizatora łączy się zmiana doboru innych składników zdania. Przykłady można wtedy rozbudować do konstrukcji bardziej złożonych, a nawet zdań, np.:

PODLEGAĆ₁ (Dat), PASS., MOŻLIWOŚĆ., oficj.; [N czynność], np.: *towar nie podlega reklamacji, koncepcja podlega krytyce, czyjaś książka podlega ocenie recenzentów, należność podlega umorzeniu // zwrotowi*;

PODLEGAĆ₂ (Dat); PASS., liter.; [N LISTA: presja, nacisk, wyzysk], np.: *Robotnicy podlegali wyzyskowi, ktoś podlega presji, naciskowi ze strony przełożonych*.

W przykładzie tym odrębność cech przyłączanych podmiotów jest jedynym wykładnikiem różnicy funkcji werbalizatorów.

A oto kilka dalszych haseł przykładowych, sporządzonych zgodnie z powyższymi zasadami:

MIEĆ₁ (Adj + Acc); FBAZ.; [N → cecha], np.: *mieć dużą trwałość, mieć słabe zdrowie*;

MIEĆ₂ (Acc); FBAZ.; [N → stan psychiczny // umysłowy], np.: *mieć myśl // pomysł, mieć nadzieję*;

MIEĆ₃ (Acc); FBAZ.; [N → modalny], np.: *mieć możliwość // możność, mieć obowiązek*;

MIEĆ₄ {(Acc) + Gen // PLoc}; FBAZ.; [N → dolegliwość], np.: *mieć bóle krzyża // w krzyżu, mieć strzykanie w kolanie, mieć pieczenie w ustach*;

DAWAĆ // DAĆ₁ (Acc) FBAZ.; [N → czynność], np.: *dawać // dać koncert, występ, recital, pokaz*;

DAWAĆ // DAĆ₂ {(Acc) + Dat}⁴ FBAZ.; [N → akt intelektualno-wolitywny], np.: *dawać // dać (komuś) zgodę, pozwolenie, dać (komuś) obietnicę*;

DAWAĆ // DAĆ₃ (Acc) FBAZ., SEMELF., pot.; [N → LISTA], np.: *dać nura // nurka, dać kopa // kopniaka, dać całusa*;

DAWAĆ // DAĆ₄ {(Acc) + Dat} CAUS., np.: *dawać komuś wykształcenie, satysfakcję, radość*;

ROBIĆ₁ (Acc); FBAZ.; [N abstr], np.: *robić bałagan, robić zamęt, robić postępy*;

ROBIĆ₂ {(Acc) + Dat}; FBAZ.; [N akty mowy], np.: *robić wyrzuty, robić wymówki, robić awantury*;

CZYNIĆ₁ (Acc); FBAZ., liter.; [N abstr], np.: *czynić postępy, czynić starania, czynić ofiarę*;

⁴ Nawias klamrowy oznacza, że czasownik ten konotuje na zewnątrz AWN pozycję celownikową odpowiadającą roli semantycznej adresata.

CZYNIĆ₂ {(Acc) + Dat}; FBAZ., liter.; [N akty mowy], np.: *czynić wyrzuty, czynić wymówki, zarzuty*;

PODEJMOWAĆ // PODJAĆ₁ (Acc); INCH., oficj. // liter.; [N czynność], np.: *ktoś podejmuje walkę, ktoś podejmuje pracę, starania (o coś); ktoś podejmuje polemikę, dyskusję*;

PODEJMOWAĆ // PODJAĆ₂ (Acc); FBAZ.; [N decyzja, postanowienie, zobowiązanie], np.: *ktoś podejmuje decyzję, postanowienie*;

WYDAWAĆ // WYDAĆ₁ (Acc); FBAZ., [N dźwięki]; np.: *ktoś wydał głos, okrzyk, krzyk, wrzask, instrument wydał ton, coś wydało brzęk, trzask itp.*; [N akt o znaczeniu prawnym], np.: *Sąd wydał wyrok, orzeczenie., ktoś wydał postanowienie, decyzję, zarządzenie, zezwolenie, zakaz*;

WYDAWAĆ // WYDAĆ₂ {(na Acc) + Acc}; CAUS., liter., [N śmierć, sąd], np.: *wydać jeńca na śmierć*.

Przedstawiony w zarysie usystematyzowany opis czasowników posiłkowych mógłby przynieść istotne korzyści dla dalszych studiów nad opisem języka, a także prac o charakterze czysto użytkowym, na przykład jako pomoc („framework”) przy tworzeniu słowników dwujęzycznych, czy nawet jednojęzycznych słowników ogólnych. Poszczególne elementy opisu należałoby wówczas przystosować do zdolności percepcyjnych projektowanego odbiorcy słownika. Na przykład przy formułowaniu definicji można by stosować uproszczone formuły, uwzględniające parametryczne znaczenie werbalizatora i jego łączliwość z predykatem, por.: *brać się* – ‘zaczynać wykonywać czynność, wyrażoną następującym rzeczownikiem lub symbolizowaną przez rzeczownik’.

W definicji tej element *zaczynać* wyraża parametr *INCHOAT.*, element *czynność* wskazuje na charakter rzeczownika. Element ‘lub symbolizowaną przez rzeczownik’ pozwala umieścić w tym samym haśle rzeczownikowym konstrukcje *brać się do gotowania obiadu* i *brać się do garów*; *brać się do kopania dołu* i *brać się do łopaty*.

Inne proponowane definicje do słownika „ogólnodostępnego” to np.:
*brać*₁ ‘być wykonawcą czynności, wyrażonej rzeczownikiem’ (*brać rozbieg, brać rewanz*);
*brać*₂ ‘podlegać czynności, wyrażonej rzeczownikiem’ (*brać masaż*);
*brać*₃ ‘gwałtownie zaczynać się przejawiać w organizmie lub psychice człowieka’ (*kogoś bierze złość, kogoś bierze choroba*);
odebrać ‘być adresatem lub obiektem czynności, wyrażonej następującym rzeczownikiem’ (*odebrać cios, odebrać wychowanie*).

Jak wspomnieliśmy, w istniejących słownikach definicje oparte na takim widzeniu funkcji posiłkowej czasowników stanowią raczej wyjątek niż regułę

(stosunkowo najwięcej można ich znaleźć w *Innym słowniku języka polskiego*), ich wprowadzenie byłoby więc dodatkową korzyścią z przeprowadzonych czynności badawczych.

Bibliografia

- Bobrowski I., 1995: *Gramatyka opisowa języka polskiego. Zarys modelu generatywno-transformacyjnego*. Tom pierwszy: *Struktury wyjściowe*, Kielce.
- Bogusławski A., Wawrzyńczyk J., 1993: *Polszczyzna, jaką znamy. Nowa sonda słownikowa*, Warszawa.
- Jędrzejko E., 1993: *Nominalizacje w systemie i tekstach współczesnej polszczyzny*, Katowice.
- Jędrzejko E. (red.), 1998: *Słownik polskich zwrotów werbo-nominalnych. Zeszyt próbny*, Warszawa.
- Jędrzejko E., 2002: *Problemy predykcji peryfrastycznej*, Katowice.
- Lewicki A.M. 1976: *Wprowadzenie do frazeologii syntaktycznej. Teoria zwrotu frazeologicznego*, Katowice.
- Lewicki A.M. 1986: *Składnia związków frazeologicznych*, Biuletyn PTJ, 40, s. 75-84.
- Loewe I., 2000: *Struktura i funkcje analitycznych konstrukcji werbo-nominalnych w poezji młodopolskiej*, Katowice.
- Nowak E., 2001: *Opis semantyczny analitycznych konstrukcji werbo-nominalnych (na przykładzie AWN oznaczających wybrane uczucia pozytywne)*, Polonica, 21, s. 25-50.
- Pisarkowa K., 1970: *Próba określenia posiłkowości predykatu w języku polskim*, [w:] Konferencja naukowa: System morfologiczny i gramatyczny współczesnego języka polskiego, s. 97-117, Wrocław.
- Polański K. (red.), 1993: *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, Wrocław.
- Vetulani G., 2000: *Rzeczowniki predykatywne języka polskiego. W kierunku syntaktycznego słownika rzeczowników predykatywnych na tle porównawczym*, Poznań.
- Żmigrodzki P., 1998a: *Strukturyzacja analityzmów werbo-nominalnych w modelu gramatyki generatywnej*, Polonica, 19, s. 49-66.
- Żmigrodzki P., 1998b: *Oddziaływanie analitycznych konstrukcji werbo-nominalnych na inne składniki zdania*, Poradnik Językowy, z. 7, s. 1-16.
- Żmigrodzki P., 2000a: *Z zagadnień składni wewnętrznej polskich zwrotów werbo-nominalnych. Dystrybucja i funkcje czasowników posiłkowych*, Polonica, 20, s. 83-99.
- Żmigrodzki P., 2000b: *Właściwości składniowe analitycznych konstrukcji werbo-nominalnych w języku polskim*, Katowice.

Summary

The aim of the paper is to discuss a project of linguistic and lexicographic description of the so-called 'support verbs' (i.e. the verbs which take part in complex (periphrastical) predication). The idea is based on the conception of verbo-nominal

analytical constructions and its description, given in Jędrzejko, red., 1998, Żmigrodzki 2000b. The author argues, that the analytical constructions (AWN), like *dać szansę* 'to give a chance', *mieć nadzieję* 'to hope' should be considered as syntactic constructions of a specific kind rather than lexical units. The scope of linguistic investigations is to elaborate the rules of generating these constructions from lexical entities. In author's opinion, linguistic and lexicographic description of AWN beginning from verbal entries is most effective and explicit than the description based on the abstract verbs. A lexical entry in the dictionary should give the following information: 1) the semantics of the support verb; 2) its syntactic features 3) semantic characteristics of the nouns, which may occur with the particular verb in Polish sentences. The author discusses methods of presenting this information in a dictionary: both scientific and popular one.